

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 37.013.43:37.017(477)"18"/"19"

**ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
Я. Ф. ЧЕПІГИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО
ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ
(кінець ХІХ – початок ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Умань – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Богущ Алла Михайлівна,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»,
завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Руснак Іван Степанович,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
професор кафедри педагогіки та психології;

доктор педагогічних наук, професор
Кічук Надія Василівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри загальної і соціальної педагогіки
та початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії і методики виховання.

Захист відбудеться «27» лютого 2015 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «26» січня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РС

Н. М. Коляда

Актуальність теми. У контексті глобалізаційних, інтеграційних, соціокультурних змін, спрямованих на відновлення національної самобутності українського народу, на підґрунті якої упродовж останніх десятиліть відбуваються державотворчі процеси, що вимагає не тільки набуття Україною незалежного статусу у світовій спільноті, а й усвідомлення кожним українцем себе складовою загальноосвітнього соціокультурного середовища та етнокультурною одиницею з глибоким історичним корінням, традиціями та освітніми надбаннями.

У цьому зв'язку сучасний період модернізації освіти незалежної України позначається посиленою увагою до історії національної педагогіки. Сучасні науковці (Л. Березівська, А. Богуш, Л. Ваховський, Л. Вовк, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Заболотна, Т. Завгородня, С. Золотухіна, Н. Кічук, Н. Коляда, Т. Кочубей, В. Кузь, Т. Кузнець, В. Курило, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.) акцентують на вивченні, критичному оцінюванні освітньо-духовної спадщини минулого задля розуміння новітніх педагогічних феноменів. Патріотизм, українська ментальність, національна ідея, високі морально-етичні й духовні цінності були притаманні багатьом освітньо-культурним і педагогічним діячам України наприкінці ХІХ – початку ХХ століть.

Одним із важливих чинників розбудови національної системи освіти є історико-педагогічний аналіз її становлення і розвитку на конкретиці життєдіяльності персоналій минулого, феномен яких позиціонується в пошуковому полі історико-педагогічного дискурсу в сучасних наукових дослідженнях.

До когорти почесних імен учених-педагогів минулого (Борис Грінченко, Володимир Дурдуківський, Тимофій Лубенець, Володимир Науменко, Софія Русова, Іван Стешенко та ін.) належить і Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич), життя та діяльність якого розглядаємо в обсязі започаткованого дисертаційного дослідження.

Суспільно-політичні аспекти сьогодення в суверенній Україні створюють сприятливі можливості для дослідження, вивчення і впровадження неоціненної спадщини культурно-мистецьких представників, науковців і педагогів, діяльність яких залишалася невідомою у зв'язку з різноманітними несправедливими заборонами, підозрами, наклепами та фізичним знищенням у часи сталінських репресій.

Невиправданим і непоправним в історії української культури, просвіти і педагогіки залишаються факти замовчування провідних історико-педагогічних праць, досліджень тих персоналій, які власним життям підтвердили неспинний поступ масштабності національної педагогічної думки в Україні.

Життя Якова Феофановича Чепіги – талановитого педагога, громадського діяча, науковця – належить до трагічних сторінок історії українського народу. Визнання і справжній пошанівок його науково-методичної спадщини настав уже в пострадянські часи. Я. Ф. Чепіга належить до тих небагатьох непокірних вільнодумців істинності загальнолюдського призначення, які внесли значний здобуток у розвиток національної педагогічної генези, освіти і виховання на українському підґрунті. Його ідеї мають вагоме значення для педагогічної науки і донині. Учений досліджував проблеми історії освіти, дидактики, теорії виховання, психології, педології, методики викладання окремих предметів, створив концепцію національної системи освіти, є автором багатьох підручників і навчальних посібників для дітей і учнів.

Окремі аспекти педагогічної спадщини вченого досліджувалися в різних напрямках, як-от: концептуальні засади української національної школи (В. Демчук, Ж. Дільченко, І. Зайченко, В. Зорін, А. Невгодовський, О. Сухомлинська), організація і навчання в початковій школі (Л. Березівська, А. Качур, Л. Кондратенко, О. Лучко, Л. Ніколенко, І. Руснак, Г. Савицька, С. Яворська, С. Якименко), педагогічна діяльність (Р. Палійчук, О. Щербакова), моральне виховання дітей (А. Богуш, З. Палюх, Н. Побірченко), роль учителя в педагогічному процесі, підручникотворення (Л. Березівська), розвиток освіти дорослих (Н. Кравчун), життєвий шлях (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Марочко, О. Сухомлинська).

Теоретико-методичні напрацювання педагога не знайшли втілення в ті часи, оскільки змінювалася влада, суспільно-політичні умови. Побудова системи освіти, розроблена ним на національних засадах, не могла бути втіленою через певні історичні обставини та зміни

суспільних формацій. Тому саме сьогодні постала проблема здійснення аналізу і систематизації здобутків у галузі педагогіки, психології, педології освітньо-культурного діяча Я. Ф. Чепіги та показу перспективи її втілення в сучасну національну систему освіти.

Отже, об'єктивна потреба в цілісному історико-педагогічному дослідженні освітньо-культурної і педагогічної спадщини Якова Феофановича Чепіги з метою творчої інтерпретації його напрацювань у сучасних умовах інтеграції України до європейського освітнього простору, а також значимість його педагогічної спадщини та недостатнє її використання в педагогічній теорії і практиці сьогодні зумовило вибір теми дисертаційного дослідження – «Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги в контексті історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри педагогіки «Інтегративні технології формування і розвитку особистісних та професійних якостей фахівців» (№ 0110U002179), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 7 від 24.02.2011 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 4 від 26.04.2011 р.).

Мета дослідження полягає у вивченні, розкритті й узагальненні освітньо-культурної спадщини та педагогічної діяльності Якова Феофановича Чепіги в контексті суспільно-політичних, соціокультурних, історико-педагогічних детермінант кінця XIX – початку XX ст. та окресленні шляхів її актуалізації в сучасному українському освітньому просторі.

Відповідно до теми та мети визначено такі завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні орієнтири та концептуальні засади дослідження, здійснити історіографічний аналіз проблеми.
2. Відстежити вплив освітньо-культурного та просвітницького процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст. на формування особистості та еволюцію педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги.
3. Виокремити й схарактеризувати основні періоди та етапи освітньо-культурної та педагогічної діяльності вченого.
4. Вивчити й узагальнити зміст провідних напрямів освітньо-культурної та педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги.
5. Презентувати педагогічну спадщину науковця в галузі підручникотворення.
6. Систематизувати концептуальні ідеї Я. Ф. Чепіги щодо розбудови української національної школи.
7. Схарактеризувати внесок ученого в розвиток освіти дорослих.
8. Окреслити стратегії актуалізації провідних ідей ученого-педагога Я. Ф. Чепіги в теорії і практиці сучасної української педагогіки.

Об'єкт дослідження – життєдіяльність Якова Феофановича Чепіги у вимірі історико-педагогічного процесу кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – освітньо-культурна, просвітницька, педагогічна та громадська діяльність Я. Ф. Чепіги.

Хронологічні межі дослідження зумовлені періодом освітньо-культурної і науково-педагогічної діяльності Якова Феофановича Чепіги – 1895–1938 рр.

Нижня хронологічна межа (1895 р.) вказує на початок педагогічної діяльності, верхня (1938 р.) пов'язана з передчасною смертю вченого. У цілому ж хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють роки активної діяльності

Я. Ф. Чепіги.

Провідною ідеєю дослідження виступив методологічний принцип історизму, що дозволив здійснити ретроспективний аналіз соціально-політичних, економічних, ідеологічних, освітньо-культурних подій, простежити їх трансформаційні зміни та вплив на розвиток і становлення

національної системи виховання і освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст., визначити місце і роль видатних постатей у цьому процесі, зокрема Якова Феофановича Чепіги; схарактеризувати його освітньо-культурну, просвітницьку, організаційно-педагогічну і наукову діяльність на ниві української освіти в досліджуваній період у взаємозв'язку зі стратегічними напрямками розбудови національної освіти сьогодення.

Концептуальні засади дослідження. Здійснюючи ретроспективний і хронологічний аналіз освітньо-культурної, просвітницької та науково-педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в кінці XIX – на початку XX ст., виходимо з положення: цей період характеризувався піднесенням інтелектуальної думки передових громадських діячів, просвітителів, педагогів, що виявлялося в їхньому самоусвідомленні української нації, пошвавленням просвітницького руху, спрямованого на розбудову української школи. В означеному контексті презентовано освітньо-культурну, організаційну та науково-педагогічну діяльність Я. Ф. Чепіги; схарактеризовано його наукові розвідки і методичні доробки з психології, педагогіки, педології, методики початкової школи та освіти дорослих у різні періоди його життєдіяльності.

Дослідницьким інструментарієм ретроспективного аналізу життєдіяльності вченого стала розроблена періодизація його освітньо-культурної, просвітницької, науково-педагогічної діяльності з виокремленням послідовних етапів кожного періоду щодо розбудови системи національної освіти (чинники, принципи, зміст, методи).

Генералізуюче положення дисертації полягає в тому, що освітньо-культурну, просвітницьку, організаційно-педагогічну, методичну і наукову діяльність Я. Ф. Чепіги розглядаємо як цілісне, складне багаторівневе відносно самостійне соціально-педагогічне явище, становлення і розвиток якого відбувалося під впливом трансформаційних змін суспільства того часу. Стратегія дослідження освітньо-культурної та педагогічної діяльності вченого є цілеспрямованим, керованим і вимірюваним процесом, що ґрунтується на різних рівнях теоретико-методологічних концептів.

Методологічну основу дослідження становить сукупність таких підходів:

- хронологічний та персоналістично-біографічний дали змогу простежити зміни в розвитку освіти, школи, суспільному бутті країни під впливом різних формацій, обставин політичного життя в означений у дослідженні період; дослідити і визначити періоди та етапи життя і діяльності Якова Феофановича Чепіги та виявити його внесок у розбудову української школи, освіти, науки;
- історіографічний підхід дозволив визначити стан досліджуваної проблеми в історико-педагогічній науці, зокрема допоміг здійснити системний аналіз і узагальнення наявних наукових праць з дослідження освітньо-культурної та педагогічної діяльності вченого;
- наративний підхід сприяв упорядкуванню процесу протікання певних історичних подій, викладу історичного матеріалу у взаємозв'язку із життєвим і творчим шляхом Я. Ф. Чепіги;
- парадигмальний підхід послугував історіографічному висвітленню ролі феномена особистості Я. Ф. Чепіги крізь призму результатів його діяльності та її впливу на національну ідею в освіті; розкриттю парадигми наявних суперечностей у національному вихованні дітей;
- системний підхід сприяв цілісному вивченню життєдіяльності вченого в певний часовий проміжок у єдності із суспільними та педагогічними змінами;
- синергетичний підхід дав змогу позиціонувати наукові ідеї вченого в нелінійному зв'язку з теорією, середовищем, що оточує дитину, тобто виявити вплив конкретної педагогічної персоналії на систему освіти;
- загальнонаукові гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, системності, поєднання логічного та історичного, системності сприяли системно-цілісному упорядкуванню матеріалу дослідження;
- наукова джерелознавча критика, що охоплює джерелознавчий аналіз і синтез архівних та опублікованих джерел, надавала можливість отримати сукупність науково перевірених фактів із досліджуваної проблеми.

Теоретичною основою дослідження стали:

- філософські концепції освіти українських учених (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лутай, Л. Ребет, В. Огнев'юк, В. Янів);

- концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, А. Богуш, Н. Гупан, С. Гончаренко, Н. Дічек, М. Євтух, Т. Завгородня, С. Золотухіна, І. Зайченко, В. Краєвський, В. Кузь, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Сухомлинська);
- сучасні історико-педагогічні дослідження (Л. Березівська, О. Вишневський, Н. Гупан, С. Золотухіна, І. Зайченко, Н. Кічук, О. Любар, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Радул, І. Руснак, М. Стельмахович, Т. Степанова, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін.);
- загальнопедагогічні підходи до аналізу й висвітлення творчої спадщини конкретної історичної персоналії (А. Богуш, Л. Бондар, Ю. Вільчинський, Г. Головка, Н. Дічек, Т. Завгородня, І. Зайченко, В. Качкан, О. Неживий, Н. Антонєць, В. Марочко, А. Марушкевич, О. Сухомлинська та ін.);
- дослідження вагомого внеску Я. Ф. Чепіги у розвиток культурно-освітнього руху в Україні першої третини ХХ ст. (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Демчук, І. Зайченко, В. Зорін, Л. Кондратенко, В. Марочко, Л. Ніколенко, Р. Палійчук, З. Палюх, Г. Савицька, О. Сухомлинська, О. Щербакова, С. Яворська та ін.).

У процесі дослідження використано комплекс методів:

- загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний) стали підґрунтям вивчення історико-педагогічного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. загалом та постаті Я. Ф. Чепіги, зокрема з метою виокремлення провідних ідей освітньо-педагогічної діяльності вченого;
- історико-генетичний метод дав змогу здійснити пошук, структурування та аналіз науково-педагогічної літератури упродовж ХХ ст. для історіографічного аспекту дослідження;
- історико-структурний – сприяв розробці структури дослідження, визначенню періодів та етапів освітньо-культурної і педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги;
- конструктивно-генетичний – застосовувався для наукового обґрунтування напрямів та визначення періодизації науково-педагогічної діяльності вченого в досліджуваній період;
- персоналістично-біографічний метод – з метою аналізу педагогічної, біографічної літератури, присвяченій персоналіям, які працювали в добу життєдіяльності Я. Ф. Чепіги;
- історико-компаративістський, або порівняльно-зіставний – дав можливість порівняти погляди вченого та інших науковців досліджуваного періоду, сформулювати відповідні висновки;
- конкретно-пошуковий, історико-логічний, теоретичний аналіз і синтез, систематизація і класифікація архівних та друкованих джерел з досліджуваної проблеми – використані з метою узагальнення досвіду науково-просвітницької діяльності Я. Ф. Чепіги;
- метод моделювання сприяв обґрунтуванню теоретико-практичної моделі використання творчої спадщини науковця в практиці сучасної системи освіти в Україні;
- метод контент-аналізу дозволив виокремити найбільш важливі педагогічні проблеми того часу і з'ясувати значущість та можливості їх актуалізації в педагогічному процесі сучасних навчальних закладів;
- порівняльно-історичний аналіз, узагальнення й систематизація здобутих фактів і даних використовувалися з метою актуалізації досвіду науково-просвітницької діяльності Я. Ф. Чепіги.

Джерельну базу дослідження становлять:

- матеріали фондів Педагогічного музею НАПН України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського;
- друкована спадщина Я. Ф. Чепіги (науково-педагогічні й методичні статті, праці, підручники для шкіл);
- періодичні видання, на сторінках яких публікував свої праці Я. Ф. Чепіга та інші педагоги – його сучасники («Світло» (1910–1917), «Учитель» (1913), «Учительське слово» (1913), «Вільна Українська Школа» (1917–1920), «Українська хата» (1909), «Пролетарська освіта» (1921), «Шлях освіти» («Путь просвещения») (1933–1930), «Соціальне виховання» (1922), «Радянська освіта» (1923–1931), «Комуністична освіта» (1931), «Народній учитель» (1925–1926) та ін.);
- архівні документи й матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166 – Народний комісаріат освіти УСРР), Державного архіву м.

Києва (ф. 346 – Українське товариство шкільної освіти), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського (ф. X – Харківське наукове товариство);

– праці вітчизняних педагогів, психологів, педологів (П. Блонський, Б. Грінченко, О. Залужний, Я. Мамонтов, С. Русова, С. Черкасенко, Г. Шерстюк);

– інтерпретаційні джерела – монографії, дисертаційні дослідження, сучасна українська періодична преса (статті) у контексті досліджуваної теми.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що вперше:

– визначено і обґрунтовано методологічні концепти (підходи, принципи), на основі яких здійснено комплексний аналіз освітньо-культурної, просвітницької і педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в контексті суспільно-політичного, історико-педагогічного, культурного процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст.;

– виявлено вплив освітньо-культурного та просвітницького процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст. на становлення і формування особистості та еволюцію педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги;

– запропоновано й науково аргументовано періодизацію освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого: I – період формування педагогічного світогляду, навчання в Новобузькій учительській семінарії (Новобузький період) (1892–

1895 рр.); перший етап (1892 р.), другий етап (1892–1895 рр.); II – період учителювання на Донбасі, педагогічне самоутвердження на науковій основі (1895–1916 рр.): перший етап (1895–1900 рр.), другий етап (1900–1907 рр.), третій етап (1908–1911 рр.), четвертий етап (1911–1916 рр.); III – період інтенсивної громадської та науково-педагогічної діяльності, пов'язаний із переїздом Я. Ф. Чепіги до Києва, активною співпрацею з українськими педагогічними часописами (1917–1921 рр.): перший етап (1917 р.), другий етап (1918 р.), третій етап (1920 р.), четвертий етап (1921 р.); IV – період підручникотворення та інтенсивної дослідницької діяльності (1922–1935 рр.): перший етап (1922–1925 рр.), другий етап (1925–1926 рр.), третій етап (1927–1935 рр.); V період – наукова діяльність Я. Ф. Чепіги в тоталітарній системі та її наслідки (1935–1937 рр.): перший етап (1935–1936 рр.), другий етап (10 серпня 1936 – 23 листопада 1936 рр.), третій етап (грудень 1936 – 1 липня 1937 рр.), четвертий етап (13.10.1937 р.);

– виокремлено і схарактеризовано провідні напрями освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого (просвітницький, організаційно-педагогічний, науково-методичний, навчально-викладацький, дослідницький);

– досліджено й позиціоновано науково-педагогічну й організаційну діяльність вченого в галузі початкового навчання і трудового виховання в різних типах навчально-виховних закладів;

– розкрито психологічні погляди вченого щодо розвитку і становлення особистості дитини;

– обґрунтовано засновничі ідеї Я. Ф. Чепіги у становленні та розвитку педології, виокремлені ним педологічні чинники розвитку дитини;

– доведено вирішальну роль особистості вчителя та сім'ї в національному вихованні дітей у педагогічному вимірі Я. Ф. Чепіги;

– узагальнено і схарактеризовано науково-методичну діяльність Я. Ф. Чепіги в галузі підручникотворення та освіти дорослих;

– виявлено чинники, принципи і методи національного виховання у педагогічній системі вченого;

– виявлено прогресивні тенденції організації національного виховання школярів, обґрунтовано шляхи впровадження результатів педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в навчально-виховний процес початкової школи сьогодення;

– укладено і введено в науковий обіг глосарій педагогічної термінології із творів Я. Ф. Чепіги (вільне виховання, вільна школа, ідеальна школа, нормальна школа, молодша школа, народна школа, національне виховання, правдиве виховання, національне самовираження вчителя, самовиховання вчителя та ін.);

– удосконалено і розширено наукові уявлення про сутнісні характеристики феноменів «освітньо-культурна», «науково-педагогічна», «організаційно-педагогічна» діяльність Я. Ф. Чепіги, «педологія», «переймання», «всилення»;

– подальшого розвитку набули детермінанти освітньо-культурної і педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги та їх актуалізація в царині сучасної педагогічної науки і практики.

До наукового обігу введено нові історичні факти, розкрито невідомі фрагменти життя та діяльності Я. Ф. Чепіги, що дозволило поглибити й конкретизувати відомості про освітньо-культурну і педагогічну діяльність ученого, її впливу на освітні процеси першої третини ХХ століття та історичні умови, за яких відбувалося становлення і діяльність педагога.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що здобуті результати сприяють: визначенню нових дефініцій для подальших наукових розвідок та дослідницьких пошуків в обсязі історично важливих фактів із життя і творчості Я. Ф. Чепіги; практичному використанню наукової спадщини вченого щодо трансформації її в сучасну освітню систему. Концептуально важливі виховні ідеї зі спадщини Я. Ф. Чепіги можуть бути використані: у створенні нових підручників, навчальних посібників з історії педагогіки; навчальних програм з курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності» та ін., під час спецкурсів і спецсеминарів з підготовки майбутніх фахівців у педагогічних університетах; у процесі навчально-виховної роботи учителями-практиками, викладачами вищих навчальних закладів освіти всіх рівнів акредитації, а також методистами і слухачами курсів інститутів післядипломної освіти; студентами, магістрантами під час написання бакалаврських і магістерських робіт.

Результати і матеріали дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (акт про впровадження № 49 від 17 квітня 2012 р.), Мукачівського державного педагогічного університету (акт про впровадження № 2689 від 22 листопада 2013 р.), Богуславського гуманітарного коледжу імені І. С. Нечуя-Левицького (акт про впровадження № 241 від 20.06.2011 р.), спеціалізованої школи I–III ступенів «Інтелект» м. Києва (акт про впровадження № 122-а від 12.10. 2011 р.),

на засіданнях і конференціях Українського учительського товариства в Польщі (акт № 5 від 30.06. 2012 р.).

Апробація результатів дисертації здійснювалася на наукових, науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародних – «1020-річчя історії шкільної освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2009), «Літературний дискурс: від класики до постнекласики» (Київ, 2009), «Андрогогіка і ціложиттєве навчання: освітні ідеали людини і суспільства» (Київ, 2010), «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (Кам'янець-Подільський, 2010), «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Івано-Франківськ, 2011), «Stan i potreby ukraińskiego szkolnictwa w Polsce» (Щецин, 2011, 2012), «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2012), «Інноваційні технології у професійному розвитку педагогічних працівників та керівників закладів освіти» (Біла Церква, 2012), «Читання в контексті розвитку інформаційного суспільства» (Кам'янець-Подільський, 2012), «Педагогіка та психологія: наука, реальність, застосування» (Одеса, 2012), «Педагогіка та психологія: досягнення та перспективи» (Київ, 2012), «Психологія переходов: Слово. Образ. Действие» (Рига, 2013), «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти» (Одеса, 2014); всеукраїнських – «Творча спадщина Бориса Грінченка і українська національна ідея» (Луганськ, 2008), «Український підручник у Європейському вимірі» (Вінниця, 2009), «Моніторинг якості освіти: теорія і практика» (Київ, 2009), «Дитяча література і сучасність» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Педагогічна спадщина Софії Русової в контексті сучасності» (Ніжин, 2011), «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011), «Особистісно-професійна підготовка вчителя до здійснення навчально-творчої діяльності молодшого школяра» (Київ, 2012), «Вища педагогічна освіта України: історичний досвід та сучасні євроінтеграційні процеси» (Глухів, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Борис Грінченко очима студентів ХХІ століття» (Київ, 2013), «Стратегії дошкільної освіти:

дискурс науки і практики» (Київ, 2014); на педагогічних читаннях, присвячених 100-річчю з дня народження Івана Боднарчука (Київ, 2010), 95-річчю з дня народження В. О. Сухомлинського (Київ, 2013), 155-річчю з дня народження Тимофія Лубенця (Київ, 2011), 100-річчю часопису «Молода Україна» та його засновниці Олені Пчілці (Київ, 2008); на засіданнях кафедри педагогіки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, 2011–2014), на звітних конференціях у Педагогічному інституті Київського університету імені Бориса Грінченка (2009–2014 рр.), низці передач на Українському національному радіо (2009–2014 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації викладено у 52 одноосібних наукових працях, серед яких: 1 монографія, 23 статті у наукових фахових виданнях, 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав; 7 публікацій апробаційного характеру; 16 праць, які додатково відображають результати дослідження.

Кандидатську дисертацію з теми «Проблема формування особистості у змісті підручників з читання для початкової школи (50-ті роки ХІХ – 50-ті роки ХХ ст.)» захищено у 2007 р. за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (524 позиції, з них 17 – архівних джерел) та 4 додатків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 435 сторінок, з яких 368 сторінок становить основний текст. Робота містить 4 таблиці, 6 рисунків, які охоплюють 7 самостійних сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет; аргументовано концептуальні засади, сформульовано методологічні й теоретичні засади, методи, джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів; подано відомості про впровадження й апробацію результатів дисертації, публікації, структуру та обсяг дослідження.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження освітньо-культурної і педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги» – розкрито теоретичні підходи та концептуальні засади освітньо-культурної та педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в контексті історико-педагогічного процесу в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.); схарактеризовано принципи і методи дослідження; виокремлено періоди та етапи освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого; подано історіографію проблеми дослідження.

Методологію історико-педагогічного дослідження розглядаємо як вихідні наукові положення, крізь призму яких відбувається філософське бачення проектування і структурування дослідницького пошуку. У дослідженні методологічними засадами виступили наукові принципи і підходи вивчення досліджуваного педагогічного явища.

Засновничим методологічним принципом слугував принцип об'єктивності, що передбачав виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості у висвітленні й оцінці фактів життєдіяльності, зокрема, освітньо-культурної і педагогічної діяльності освітнього діяча.

Принцип єдності історичного і логічного уможливив гармонійно поєднати в генетичному аспекті вивчення історичних фактів життєдіяльності вченого, науковця і педагога Я. Ф. Чепіги у зв'язку із сучасністю та визначити перспективи актуалізації його педагогічної спадщини. Історія розвитку особистості вченого є своєрідним ключем до об'єктивної оцінки його вкладу в розбудову національної педагогіки та вимогою наступного використання досвіду, традицій і науково-педагогічних досягнень минулого.

Принцип системності передбачав використання системного підходу у вивченні спадщини науковця як цілісної системи у взаємозв'язку з її елементами. Насамперед – це аналіз і врахування соціально-історичних передумов і взаємовідносин особистості (персоналія Я. Ф. Чепіги) в тогочасному суспільстві. Кожний видатний діяч неминуче перебуває в певному соціально-історичному зв'язку, в контексті певних відносин із соціально-економічними науковими,

культурно-просвітницькими устремліннями, так чи так змушений був підпорядковуватися вимогам тогочасного суспільства, науки, соціально-економічного, культурного, політичного середовища.

Розв'язанню завдань, поставлених у дисертації, сприяв комплекс теоретичних підходів (хронологічний, персоналістично-біографічний, парадигмальний, синергетичний) та методів (історико-генетичний, історико-структурний, конструктивно-генетичний, порівняльно-зіставний, конкретно-пошуковий) історико-педагогічного напрямку, що доповнювали один одного, застосовувалися частково чи повністю.

Відповідно до синергетичного підходу було враховано, що особистість ученого Я. Ф. Чепіги слід розглядати як відкриту складно організовану систему, яка постійно обмінюється інформацією з довкіллям, має власний внутрішній світ і безліч зовнішніх станів, що визначає можливість набуття нею нових якостей і властивостей під впливом зовнішніх обставин, у яких вона перебуває. Синергетичний підхід сприяв об'єктивно-критичній оцінці педагогічної спадщини і життєдіяльності освітнього діяча.

Здійснено періодизацію освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого. Встановлено, що рушійними чинниками у визначенні періодів та етапів були певні зміни в житті та в його науково-педагогічному становленні: суспільно-політичні обставини в країні, нормативні зміни в наказах, документах про освіту. У цьому контексті виокремлено п'ять основних періодів освітньо-культурної і педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги:

Перший період – формування педагогічного світогляду (Новобузький період) (1892–1895 рр.):

перший етап (1892 р.) – закінчує Грушівське двокласне народне училище; другий етап (1892–1895 рр.) – навчається в Новобузькій учительській семінарії. Під час педагогічної практики виявляє себе талановитим семінаристом і вчителем.

Другий період – учителювання на Донбасі, педагогічне самоутвердження на науковій основі (1895–1916 рр.):

перший етап (1895–1900 рр.) – учителює в школах Донбасу;

другий етап (1900–1907 рр.) – завідує вечірніми курсами для дорослих у Луганську; третій етап (1908–1911 рр.) – очолює Народний університет Вознесенського рудника на Донбасі; четвертий етап (1911–1916 рр.) – активно співпрацює з журналом «Світло» та спорадично з іншими часописами («Українська хата», «Учительське слово», «Учитель»). У цей період учений публікує наукові статті про необхідність виховання дитини на національному ґрунті, подає проект, засади і принципи створення нової школи, обґрунтовує вимоги до вчителя тощо.

Третій період – інтенсивна громадська та науково-педагогічна діяльність, – пов'язаний з переїздом Я. Ф. Чепіги до Києва, активною співпрацею з українськими педагогічними часописами (1917–1921 рр.):

перший етап (1917 р.) – виконує обов'язки завідувача Київського повітового земства; другий етап (1918 р.) – обіймає посаду експерта початкових шкіл у місті Києві, друкується в часописі «Вільна українська школа»; третій етап (1920 р.) – створює і працює в КІНО (Київський інститут народної освіти), обіймає посаду декана, проректора, отримує звання професора, організовує Педологічний інститут в Києві; четвертий етап (1921 р.) – завідує дошкільним відділом секцій дитячих будинків Київської губерніяльної народної освіти, працює заступником губсоцвиху Київщини, друкується в часописах «Пролетарська освіта», «Шлях освіти».

Четвертий період – підручникотворення та інтенсивна дослідницька діяльність (1922–1935 рр.):

перший етап (1922–1925 рр.) – створює навчально-методичні книжки для вчителів та підручники для учнів початкової школи, пише педагогічні й педологічні праці; другий етап (1925–1926 рр.) – керує секцією методики й дидактики науково-дослідної кафедри педагогіки при Харківському інституті народної освіти; третій етап (1927–1935 рр.) – працює науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту педагогіки, членом Державного науково-методичного комітету Наркомосу УСРР, створює підручники для дорослих та співпрацює

з журналами «Путь просвещения», «Радянська освіта», «Комуністична освіта», «Соціальне виховання».

П'ятий період – наукова діяльність Я. Ф. Чепіги в тоталітарній системі та її наслідки (1935–1937 рр.):

перший етап (1935–1936 рр.) – очолює кафедру педагогіки Могилівського педагогічного інституту (Білорусія); другий етап (10 серпня 1936 р. – 23 листопада 1936 р.) – завідує педагогічною частиною середньої школи № 317, м. Москва; третій етап (грудень 1936 р. – 1 липня 1937 р.) – виступає з лекціями в педагогічному інституті Сталінабада; четвертий етап (13.10.1937 р.) – заарештований, отримав несправедливий вирок внаслідок панування тоталітаризму.

Аналіз праць початку ХХ ст. і сучасності, у яких подано матеріали про життя і творчість Я. Ф. Чепіги, надав змогу окреслити історіографію досліджуваної проблеми в таких аспектах: концептуальні засади української національної школи (статті: В. Демчук, Ж. Ільченко, І. Зайченко, А. Невгодовський); теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічному доробку Я. Ф. Чепіги та педагогічні погляди вченого (дисертаційні дослідження: Л. Ніколенко, О. Щербаківа, статті: О. Лучко, Р. Палійчук, В. Чорна); науково-методичні концепції в національній школі (статті: А. Качур, Л. Кондратенко, С. Яворська); деякі аспекти науково-педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги, зокрема становлення його особистості під час навчання у вчительській семінарії (статті: Л. Березівська), чинники морального виховання дітей (статті: З. Палюх, Н. Побірченко), життєвий шлях (статті: Л. Березівська, С. Болтівець, В. Марочко, Г. Савицька, О. Сухомлинська); питання організації навчального процесу для дорослих у спадщині Я. Ф. Чепіги (стаття Н. Кравчун).

З'ясовано, що культурно-освітня і педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги досліджена частково, фрагментарно, проблеми теоретичного аналізу, систематизація та узагальнення культурно-історичних, педагогічних здобутків ученого розроблені недостатньо.

У другому розділі – «Історико-педагогічний контекст становлення особистості Я. Ф. Чепіги і його діяльності» – презентовано осмислення української національної ідеї передовими представниками інтелігенції в 90-х роках ХІХ – початку ХХ ст., висвітлено освітньо-культурний вплив історичних трансформацій суспільства на формування особистості Я. Ф. Чепіги.

У розділі проаналізовано особливості культурно-просвітницького руху в Україні та діяльність національно свідомих постатей кінця ХІХ – початку ХХ ст. (О. Білоусенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, В. Дурдуківський, С. Єфремов, Т. Лубенець, С. Русова, С. Сірополко, С. Черкасенко, Г. Шерстюк) у контексті життєдіяльності Я. Ф. Чепіги. Національна ідея осмислюється в розкритті освітнього руху, якому властиві пізнання і спроби, викликані соціально-політичними змінами в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що головною тенденцією цього періоду був активний громадсько-педагогічний рух за національну освіту в Україні.

Здійснено короткий екскурс в історію освіти, що дозволив розкрити значний конфлікт між російським самодержавством та українськими подвижниками в галузі культури, освіти, педагогічної науки. Виявлено, що характерною особливістю утвердження національної ідеї на той час була діяльність новоутворених об'єднань інтелігенції (громади, просвіти, культурницькі організації), очолювані передовими представниками культурно-освітнього спрямування (Б. Грінченко, В. Науменко, Є. Чикаленко). Вагому роль у поліпшенні шкільництва й освіти відіграли створені офіційні організації для видавництва підручників і навчальних посібників українською мовою, хоча всі зусилля видавців та авторів наштовхувалися на категоричні заборони з боку уряду та освітянських управлінь. З великими зусиллями працювали видавництва імені І. Череватенка (1894), «Вік» (1895), які пропагували серед українського населення художні твори класиків, фольклористику, тим самим підтримуючи українське слово, видавали дешеві книжечки для простого народу.

Встановлено, що українська національна ідея утверджувалася й розвивалася в навчально-виховному процесі шкіл, які відстоювали власне право на викладання українською мовою (Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Русова та ін.).

Безперечно, просвітницько-культурний рух впливав на формування особистості Я. Ф. Чепіги. Розкрито історичні трансформації суспільства, що так чи так відбивалися на

світосприйманні людини, яка обрала для себе непокору і боротьбу. Сутність особистості Я. Ф. Чепіги проявляється уже під час здобуття освіти в Новобузькій гімназії. Він не лише успішно навчається, а й бере активну участь у самодіяльності (хор, духовий оркестр тощо). Працюючи вчителем, педагог докладає зусиль для навчання українською мовою, а також пише низку статей про індивідуальний підхід до дитини, врахування її природних задатків, здібностей і нахилів.

Встановлено, що на формування особистості вченого, педагога, психолога Я. Ф. Чепіги значний вплив мали світові педагогічні праці Й. Песталоцці, Я. Коменського, С. Холла, Д. Дьюї та інших. Педагогічні принципи Я. Ф. Чепіги, ідеї та концепції були спрямовані на побудову національної школи з українською мовою викладання, народними традиціями, звичаями. Його педагогічним кредо була школа радості для дитини, де б реалізовувалися здібності і воля, де б не існувало жодного примусу чи приниження учня.

З'ясовано, що Я. Ф. Чепіга безпосередньо брав участь у розбудові національної української школи. Його організаторські якості та чіткий інтелектуальний підхід до справи виявлялися під час роботи на посаді завідувача народною освітою реформованого повітового земства в Києві, активній просвітницькій діяльності на користь грамотності й освіченості українського населення. Разом із Б. Грінченком, С. Русовою та іншими невтомними патріотами він відкривав бібліотеки-читальні, видавав спеціальну просвітницьку літературу для дорослих. У цьому напрямі своєчасною і потрібною була стаття Я. Ф. Чепіги «Завдання моменту», у якій він звертався до державних діячів, які б могли значно більше зробити для освіти на той час, а не ховатися за порожніми гаслами й обіцянками, хоч у цілому вчений намагався уникати різних класових підходів, партійності, заполітизованості освіти. Він хотів бачити українську школу вільною від політики, схоластичної заангажованості в навчанні та вихованні, натомість зовсім уникнути участі в суспільно-політичних перипетіях було неможливо. Особливо в післяреволюційний період, коли в Україні відбувалися зміни влад, що вносили відповідну «корекцію» у шкільництво, навчальні та виховні програми. У цей час учений багато писав і друкувався в освітянських часописах, він хотів удосконалити педагогічну науку, збагатити її новими знахідками в педології, розробляв концепції для створення стійкої системи національної освіти.

Аналіз архівних документів засвідчив, що просвітницько-культурні тенденції історичного значення, безумовно, формували в особистісному становленні Я. Ф. Чепіги стійкі патріотичні переконання, усвідомлення власної значимості для національного розвитку освіти, педагогічної науки. Вчений і педагог покладався на взірці внутрішньої культури, дисципліни, аскетизму, відданості обраній справі, високий професіоналізм; він сповідував філософсько-християнське «любити ближнього як самого себе», переадресовуючи цю любов на педагогічні постулати, – учитель повинен любити дитину, вважаючи головним трансформування любові, духовності із серця вчителя в дитяче серце. З покоління в покоління передається істина, породжена одним генієм, яка стала надбанням усіх, які прагнули беззаперечної правди і чистоти помислів та вчинків (В. Сухомлинський «Серце віддаю дітям»).

Отже, в Україні кінця XIX – початку XX ст. відбулися культурно-просвітницькі зміни, які впливали на розвиток і становлення особистості окремих учених, педагогів, освітніх діячів, серед яких був і Яків Феофанович Чепіга. На основі активізації освітнього руху в Україні стає можливим осмислення національної ідеї, що і віддзеркалилось у працях вченого. Просвітницько-культурний вплив історичної трансформації суспільства на формування особистості Якова Чепіги був сильним і дієвим, спонукав до самовдосконалення та пошуків позитивного впливу на оточення.

У третьому розділі – «Психолого-педагогічна спадщина Я. Ф. Чепіги в освітньому просторі початку XX ст.» – висвітлено детермінанти науково-педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги, розкрито психологічні погляди вченого на розвиток особистості дитини; його засадничі ідеї в становленні та розвитку педології; зацентровано на провідній ролі сім'ї у вихованні дитини; висвітлено вимоги до особистості вчителя; схарактеризовано підручникотворення вченого та розкрито його погляди на розвиток освіти дорослих.

Доведено, що різні політичні зміни негативно впливали на розвиток української школи. Упродовж 1917–1920 рр. національна освіта перебувала у складному становищі через державні реорганізації, короткотермінове перебування при владі урядів Гетьманату, Директорії, УНР.

Встановлено, що саме в цей непростий політичний час в Україні організаційно-педагогічна та науково-педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги досягла значної довершеності. У розквіті фізичних сил, збагачений педагогічним досвідом (учитель у школах Донбасу, 1895–1900 рр.) учений з вірою і сподіваннями на успіх поринає в адміністративну та організаційно-педагогічну діяльність, яку ми розуміємо як прояв ініціативи у створенні і відкритті педагогічних курсів (1900–1901, м. Луганськ), інститутів, кафедр, секцій (1920 р. – член оргкомітету реформування Вищого інституту народної освіти, один із засновників Педологічного інституту; науково-дослідних кафедр експериментальної педагогіки, психології, педології та ін.), його активну управлінську діяльність на керівних посадах (1917 р. – в.о. завідувача народної освіти Київського повітового земства; 1918 р. – експерт початкових шкіл; 1920 р. – завідувач дошкільного відділу; 1921 р. – заступник губсоцвиху Київщини; декан дошкільного факультету та соціального виховання та ін.).

Зазначимо, що другий (1895–1916 рр.) і третій (1917–1921 рр.) періоди життя вченого характеризувалися активною науково-педагогічною діяльністю. Результати аналізу архівних, біографічних матеріалів та наукових статей освітнього діяча і педагога дозволили класифікувати його наукові доробки за таким тематичним спрямуванням: психологічний розвиток особистості дитини; педологія – теорія і методика; початкова і трудова школи; роль сім'ї й учителя у навчанні і вихованні дітей; підручники та методичні поради до них.

Досліджено психологічні погляди Я. Ф. Чепіги – глибокого знавця фізіології і психології дитини («Моральне внушіння у справі виховання» (1910), «Психо-фізіологічні основи правопису» (1911), «Розвиток органів почуття та їх значіння у вихованні дитини» (1922), «Страх і кара та їх вплив на характер і волю дитини» (1912), «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911), «Уява і мислительна та творча діяльність дитини» (1914)). У низці статей учений розкриває особливості розвитку в дітей таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, уява, воля. Провідним методом вивчення психології дитини Я. Ф. Чепіга називає експеримент, який, за його словами, дає можливість «заглянути в таїни дитячої природи, допомагає батькам і вчителям виконати свої обов'язки більш досконало та свідомо». Теоретичні розробки вченого поєднувалися із систематичним проведенням експериментальної роботи в царині навчально-виховного змісту, що піддавалися математичним обчисленням методами експериментальної психології, – спостереження, опитування, анкетування, експериментальні узагальнення результатів, побудова на їх основі методики та впровадження в педагогічну практику.

На підставі аналізу праць Я. Ф. Чепіги виявлено провідні психолого-педагогічні чинники в розвитку і вихованні дитини на всіх етапах дитинства. Серед них: переймання, що супроводжує розвиток особистості дитини від неусвідомленого копіювання дій дорослого до усвідомлено-вибіркового в подальшому її зростанні; всилення, що передбачає засвоєння дитиною впливів як предметного, так і соціального довкілля; соціальне середовище, яке повинно забезпечити позитивні впливи на дитину як для переймання, так і для всилення; моральний кодекс та його реалізація в процесі виховання дитини; батьківська педагогіка, що передбачає позитивний взаємовплив матері й батька на моральне виховання дітей; покарання як негативний чинник сімейного виховання.

Відзначимо, що в 1922 р. побачила світ наукова праця «Переймання», яка належить до рідкісних відтворень внутрішнього пізнання педагогом дитячої психології, звичок та дій, перейнятих у дорослих. Я. Ф. Чепіга розкриває один із важливих моментів у вихованні дитини на основі переймання (наслідування).

На його думку, перші прояви переймання є біологічними, з часом, коли дитина вже здатна свідомо сприймати довкілля, що її оточує, переймання дій дорослих відбувається психологічно-поглиблено, воно стає «вищим за біологічне», яке він називає «психологічно-свідомим». Учений був переконаний, що усвідомлене переймання може бути керованим і спрямованим на виховання позитивних рис характеру і довільної поведінки дитини. Науковець розглядав «всилення», на відміну від «переймання», як соціальний чинник, який формується на основі наслідування дитиною дій дорослих, насамперед батьків і педагогів. Водночас він застерігав педагогів, що переймання завжди має ознаки всилення, тобто свідомого засвоєння, стверджуючи цим самим пріоритет соціального чинника, соціального середовища.

Встановлено, що Я. Ф. Чепіга – вдумливий психолог – розумів, що формування особистості дитини започатковується в її першому соціальному осередку – сім'ї та залежить від батька й матері, від морально-психологічного клімату родини, саме батьки, на його глибоке переконання, відповідальні за моральне становлення особистості дитини. Педагог розробив своєрідну пам'ятку для батьків, висловив своє бачення, якою мусить бути батьківська педагогіка, категорично заперечував при цьому покарання дітей у сім'ї.

Доведено внесок Я. Ф. Чепіги у становлення і розвиток педології в Україні. Його психологічні погляди на дитину, розвиток її індивідуальності на основі природних даних та глибокого вивчення експериментальним шляхом психології дитини, слугували теоретичними підвалинами його експериментальної педагогіки – педології, зміст якої викладено вченим у науковій праці «Педологія, або наука про дітей» (1911) та низці інших праць («Переймання» (1922), «Розмови про виховання» (1924), «Страх і кара та їх вплив на характер і волю дитини» (1912)), у яких стрижневою ідеєю маркується «вільне виховання» як волевиявлення дитини щодо її самостійної творчої діяльності.

Вивчаючи зарубіжний досвід, науковець доводить необхідність побудови національної системи освіти на глибокому вивченні природи дитини (фізіології, індивідуальних, вікових та психофізіологічних особливостей дитини).

Зазначимо, що аналіз психологічної і педологічної спадщини Я. Ф. Чепіги дав можливість схарактеризувати педологічну концепцію розвитку особистості дитини, що охоплює фізіологічний, психічний, розумовий розвиток, а також її морально-етичну вихованість і становить цілісне складне утворення «Я-особистість», що співвідноситься із сьогоденною педагогічною «Я-концепцією».

Одне з центральних місць у педологічній концепції вчений відводить рідній мові. Зокрема, «образному мовленню» педагога, яке він називає «талісманом педагога», а школу – «храмом дитини», де вчителя він образно називає «митцем», «священиком», який немає права на помилку. Він був переконаний, що в школі «немає місця ремісникові». Доведено, що червоною ниткою в його роботах простежується принцип індивідуального підходу до дитини. Учений застерігав учителя, що «організм дитини не можна ламати чи силою змушувати діяти всупереч її волі». Він постійно звертав увагу на необхідність для учителя психологічних знань. Встановлено, що одним із провідних принципів роботи школи Я. Ф. Чепіга називав єдність навчання і виховання такими способами, які б не порушували людську природу, а складали «найпожиточніші умови для всебічного розвитку людської душі, у згоді з психофізичною природою», спонукаючи дитину до творчого діяння і «самодіяльності духу». Водночас учений закликав педагогів створювати в школі всі умови для свободи дитини, її самовиховання і самонавчання.

З'ясовано, що особливо важливу роль у розвитку особистості дитини Я. Ф. Чепіга відводив учителю. У праці «Самовиховання вчителя» (1914) знаходимо науково-методичні поради, комплекс завдань і способів для самовдосконалення учительського «Я».

Аналіз праць ученого дозволив виокремити моральні якості особистості педагога-вчителя: любов, терплячість, доброта, справедливість, щирість і сердечність, небайдужість до переживань і страждань інших, уміння самовдосконалюватися, бути національно-свідомим.

З'ясовано, що особистість учителя української школи Я. Ф. Чепіга пов'язував насамперед з його національним вихованням і національним розумінням маленьких українців, його учнів. Учений-педагог підкреслював, що дитина, яка з ранніх років чує рідну мову, зростає в рідній культурі, усвідомлюючи морально-етичні зразки, в дорослому житті йтиме послідовним шляхом національних переконань, які згодом передасть і своїм дітям. Саме тому Я. Ф. Чепіга висував таку вимогу до вчителя – його обов'язок плекати й оберігати національність дитини, не намагатися насаджувати їй нерідне, чуже, що калічить душу.

Встановлено, що одним із напрямів науково-педагогічної діяльності вченого було створення підручників, переважна більшість яких написана для «молодшої школи» (за термінологією Я. Ф. Чепіги): це букварі і читанки, задачник, хоча в його науковому доробку були підручники й для старших школярів та дорослих.

Виявлено вимоги, які ставив Я. Ф. Чепіга до підручників, а саме: підручник повинен бути універсальним, не завантажений зайвою енциклопедичною інформацією; нести навчальний зміст, тобто після описового матеріалу слід подавати завдання, які спонукають учня до активного пошуку відповідей на поставлені запитання тощо; художньо зображені ілюстрації повинні приваблювати зір учня та зацікавлювати його, збуджуючи образну уяву; написані літературною українською мовою, збагачені народною мудрістю. Вважаємо, що ці вимоги є слушними, корисними і сучасним підручникотворцям.

У 1919 р. було ухвалено Декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РРФСР» та створено у 1920 р. Всеросійську надзвичайну комісію з ліквідації неписьменності, першочерговим завданням якої передбачалося створення методичних посібників і букварів та підготовка ліквідаторів неписьменності. Я. Ф. Чепіга не міг залишатися осторонь цієї важливої державної проблеми, оскільки з 1926 по 1933 рр. працював науковим співробітником секції методики навчання дорослих Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП).

У науково-педагогічному доробку вченого виявлено низку науково-методичних статей і підручників для освіти дорослих: «Буквар для дорослих» (1919), «Буквар для шкіл грамоти» (1933), «Шляхом життя: Читанка для 6–7 груп трудової школи, робфаків, шкіл для дорослих і т. ін.» (1923); «До трудової вільної школи» (1918), «Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924); праці, які спрямовані повністю на підвищення грамотності дорослих: «Червоний прапор: буквар для шкіл лікнепу» (1929), «Задачник для початкового навчання в трудових школах» (1922), «Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1932) та ін.

Отже, у процесі науково-педагогічної діяльності вченого на початку ХХ ст. було виявлено його різноманітні, багатовекторні, психофізіологічні, педагогічні і методичні праці, які слугували розбудові національної системи освіти України.

У четвертому розділі – «Провідні ідеї Я. Ф. Чепіги у створенні української національної школи» – розкрито теоретико-методологічні концепти змісту освіти в національній українській школі у 20–30-х роках ХХ ст.; виокремлено чинники національного виховання учнів у новій українській школі в контексті педагогічних ідей Я. Ф. Чепіги; висвітлено методику навчання і виховання учнів у початковій школі; окреслено шляхи актуалізації педагогічної спадщини ученого в сучасному педагогічному вимірі Української школи і національної освіти.

Зазначимо, що на основі глибокого аналізу педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги було прописано і структуровано теоретико-методологічні концепти змісту освіти в українській національній школі, стрижнем яких виступили національна ідея, культурно-етичні чинники, що відтворюють глибокі наукові здобутки та забезпечують морально-етичний, національний і загальнолюдський потенціал особистості учнів, створення відповідного навчально-виховного середовища для самореалізації учнів та відповідних умов для вільного виховання й саморозвитку дитини.

Розкрито та проаналізовано програму створення української національної школи, розроблену Я. Ф. Чепігою, з'ясовано її стрижневі засади: різнобічний розвиток дитини, забезпечення активного мислення та збагачення свідомості, безперервний розвиток здібностей дитини, закладених природою; виховання дитини в національному руслі в школі та родині, де проживає дитина.

З'ясовано, що теоретико-методологічна концепція нової української школи вченого ґрунтувалася на таких принципах: демократизації, гуманізації (педоцентричний принцип), природовідповідності, національної спрямованості розвитку, навчання і виховання дитини, народознавчої спрямованості, співвідношення природних і соціальних впливів у розвитку, навчанні і національному вихованні учнів, єдності історичного й національного, внутрішніх умов і зовнішніх впливів; принципів доступності, свідомості й активності, наочності, індивідуалізації та виховуючого і розвивального навчання, зв'язок навчання з практикою; взаємозв'язок шкільного, сімейно-родинного і суспільного у національному вихованні дітей.

Аналіз педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги дозволив виокремити провідні чинники національного виховання дітей у новій українській школі: рідна українська мова; рідна природа; предметне й соціальне середовище; особистість педагога; авторитет сім'ї; національні традиції; національна культура і мистецтво; художня література (фольклор); праця та ігрова діяльність, зокрема народні рухливі ігри зі словом та діалогом. Зазначимо, що чинники національного виховання дітей у новій українській школі, за Я. Ф. Чепігою, ґрунтуються на елементах народності, етнопедагогіки, принципах культуровідповідності, гуманізму, зв'язку з історичним минулим народу, а також подіях, які відбуваються за участю самих дітей.

Метою кінцевого результату національного виховання, за Я. Ф. Чепігою, є доросла людина, особистість, яка самоусвідомлює власне «Я» як етнічного українця, пишається етнокультурними здобутками народу, прагне показати світовій спільноті невичерпний потенціал української культури, збагачує загальнолюдську цивілізацію національно-культурними здобутками, несе у світ своє неповторне духовно красиве і багате індивідуально-національне самовираження.

Зазначимо, що розробка концепції змісту навчання і виховання в новій українській національній школі була зумовлена усвідомленням педагога наявності застарілих форм освіти, які не відповідали новим вимогам того часу, ідеям народності виховання, принципам гуманізму і демократизму.

Доведено, що Я. Ф. Чепіга одним із перших прийняв звернення редакції часопису «Світло» щодо розробки альтернативного урядовому проекту школи для українського народу. Учений запропонував свій варіант – «Проект української школи» (опублікований у журналі «Світло» 1913 р.), в якому позиціонував конкретну програму змісту освіти в новій українській школі. Зауважимо, що «Проект» став стрижнем, методологічною складовою концепції української національної школи. У «Проекті» було чітко прописано вимоги до організації навчально-виховного процесу в школі, як-от: зміст навчання повинен відповідати принципам доступності, враховувати попередні знання та вікові категорії учнів; забезпечувати активне засвоєння, яке б сприяло розвитку мислення та збагаченню свідомості; формуванню умінь, навичок і здібностей учнів; виховувати в них інтерес до знань, кращі моральні якості поведінки; забезпечувати розвиток наукового світогляду. Центральним ядром у проекті Я. Ф. Чепіги була дитина, розкриття її самотності, неповторності, індивідуальності в процесі навчання та виховання.

На його вимогу, центром навчально-виховного процесу української школи повинна бути тільки дитина. Зауважимо, що вченим інтерпретується поняття «дитина» і «школа» як цілісне явище, поєднане спільним бажанням здобувати освіту, вільно розвиватися духовно, що спільно з батьками утворює єдиний центр – школа з усіма ознаками національного, рідного і радісного саме в цій віковій категорії учнів.

По суті, в той час це була перша спроба втілити в побудову нової школи принцип дитиноцентризму, що є одним із провідних у сучасній освіті.

Створений «Проект» позиціонував двоступеневу систему, яка охоплювала шість років навчання. Перший ступінь (6–8 років) – передбачав прогулянки в природу, ігри, які б розвивали мислення і спостережливість, посильні трудові дії на городі, в саду, полі, що викликало б інтерес до фізичної праці та розвивало уяву дитини.

На другому ступені (8–9 років) дітей навчали основ наук: грамоти рідною мовою, математики, малювання, письма, співів, природи; використовувалися розвивальні ігри та забави.

Четвертий рік (9–10 років) – передбачав ознайомлення учнів із кращими зразками фольклору, народної творчості вжиткового характеру (предмети); вивчення арифметики, природознавства, ручної праці, ігри та забави, гімнастичні вправи на природі.

П'ятий рік (10–11 років) охоплював поглиблене вивчення української та російської мов, природознавства, історії, географії, елементів анатомії (будова людського тіла); ручної роботи з деревом (теслярство), художнього ліплення (скульптура) та ін.

На шостому році (11–12 років) – продовжувалося вивчення рідної мови, літератури, землезнавства, географії, Закону Божого; передбачалися уроки гімнастики, співів, малювання, ручної праці та вільної творчості дитини. Щодо розробки програми Закону Божого, то автор

ставився з обережністю і не брав на себе відповідальності, а залишив це в компетенції українського духовенства.

У «Проекті» автор подає методичні поради щодо вивчення запропонованих навчальних дисциплін, серед яких першочергове значення посідає мова викладання. На думку Я. Ф. Чепіги, мова має інстинктивно-спадковий характер, втілює дух нації, є могутнім засобом розкриття кожного індивіда – представника нації. Він був переконаний, що тільки за допомогою мови з покоління в покоління передаються істинні ідеали, переживання та почуття народу. Завдяки рідній мові дитина зливається зі своєю нацією, розуміє здобутки і труднощі народу, його культурно-історичну спадщину.

У новій школі педагог рекомендував уникати нецікавого, а спонукати дітей до активної праці та мислення. Водночас не радив учителю втручатися в самостійне виконання завдань учнями, аби не зашкодити їхній творчості та самодіяльності; тільки обережно олівцем робити позначки, а вже потім детально аналізувати учнівські помилки.

Провідним для нової української школи Я. Ф. Чепіга вважав національне виховання. Відзначимо, що національне виховання автор не відокремлює від загального суспільного виховання. Під національним вихованням він розумів цілісний процес розвитку дитячої особистості, який чітко спрямовується на свідомість дитини, її почуття і поведінкові дії та вчинки. У поняття «національне виховання» учений вкладав конкретику світогляду, характеру, інтелектуальних можливостей дитини. Завдання педагога в національному вихованні, на думку вченого, полягало в поєднанні індивідуальних і національних рис дитини. Індивідуальні – це ті, які є в дитини від народження, а національні – набуті, залежні від сім'ї, місцевості, краю, в якому дитина перебуває щодня. Завдання нової школи, за Я. Ф. Чепігою, поєднати їх. Натомість, зауважував педагог, щоб виховати національно свідомого патріота країни, починаючи з дитячих років, потрібно досконало вивчити індивідуальне, природне, тобто глибоко вникнути у психологію дитини (його статті: «Пасынки школы» (1909), «Вплив вулиці на виховання дітей» (1909), «Брехливість у справі виховання» (1912), «Страх і кара: та їх вплив на характер і волю дитини» (1923) та ін.). З'ясовано, що найголовнішими принципами у концепції української школи Яків Чепіга вважав: взаємозв'язок національного й загальнокультурного; взаємозв'язок спадкових (індивідуальних) та соціальних впливів на дитину в національному вихованні; взаємозв'язок школи і громадськості. Він наголошував на важливості індивідуального підходу в шкільному вихованні.

Доведено, що в науково-педагогічному доробку Я. Ф. Чепіги вагомою є виважена і плідна праця з становлення та розвитку початкової школи. Значна частина його методичних праць присвячена проблематиці «молодшої школи»: «Методика роботи з підручником математики, 1-ий рік навчання» (1933), «Методичні замітки до навчання грамоти за звуковим методом» (1918), «Методичні поради до роботи з «Читанкою» першого класу» (1934), «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1931), «Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1932) та ін. В окресленому контексті розкрито методику навчання і виховання учнів початкової школи. Серед вербальних, наочних та інших методів Я. Ф. Чепіга виокремив дослідницький. Оскільки, на його думку,

в дослідженні бере участь сама дитина, то вже з раннього віку відбувається формування дослідника, дитина вчиться аналізувати, зіставляти, узагальнювати, доходити логічних висновків. Водночас учений застерігав учителя не захоплюватися якимось одним методом, надавати перевагу й іншим, яких потребує конкретика навчання і виховання. Педагогічний процес диктує відповідний метод,

тому завдання учителя – бути уважним, не помилитися в методиці вивчення того чи іншого предмета.

На думку вченого, всі методи будуть ефективними за однієї умови: навчання ведеться рідною українською мовою. Я. Ф. Чепіга порушував питання культури мовлення, яке залишається актуальним і на сучасному етапі. У цьому зв'язку він порушував питання щодо культури мовлення в школі, яке має особливу роль не лише в урочному навчанні, а й в усному спілкуванні дітей, у дитячих забавах, зібраннях, тобто поза межами класу тощо.

Дидактичні завдання початкової школи Я. Ф. Чепіга вбачав у реалізації принципів взаємозв'язку навчання і виховання, навчання і життя, системності і послідовності. Початкову освіту, вважав педагог, дитина повинна здобувати спілкуючись з природою, реальним оточенням, оскільки саме в юному віці формується правдиве сприймання життя, щоб у майбутньому не спіткали дитину розчарування і помилки. На вчителя покладається організація та методика навчання і виховання дітей.

З'ясовано, що значної ролі в новій національній школі Я. Ф. Чепіга надавав трудовому вихованню в поєднанні з грою. Вчений уважав, що через гру дитина поступово переходить до вдумливої творчої праці. Зазначимо, у 1920-х роках ХХ ст. було запроваджено єдину трудову школу. Історично це припадає на 1920-ті – початок 30-х років ХХ ст., що у періодизації науково-просвітницької діяльності вченого охоплює третій і четвертий етапи третього періоду та майже весь

(до 1930 р.) четвертий період, який збігається з бурхливими подіями пошуків, шляхів і становлення освіти в радянській державі. Серед головних завдань виховання в навчальному закладі для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку Я. Ф. Чепіга особливо наголошував на праці, трудовому вихованні.

У статтях «Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання» (1922), «До трудової вільної школи» (1919), «Вільна школа, її ідеї і здійснення в практиці» (1918), «Практична трудова педагогіка» (1924), «Труд і гра як фактори виховання» (1923) та інших учений висловлює своє бачення трудового виховання у двох аспектах: трудові «здобутки» (тобто конкретні результати праці) дітей на заняттях ручної праці, малюванні, ліпленні тощо, де розвивається інтерес до трудової діяльності, формуються фізичні навички та вміння оволодівати знаряддями праці; трудова школа з аспектами виховання до природи, довколишнього світу, любові до усвідомленої праці, здійснення якої тісно пов'язане з волею і характером дитини.

Отже, узагальнюючи погляди Я. Ф. Чепіга на проблему трудового виховання доходимо таких висновків: в основу навчально-виховного процесу, починаючи з дитячого садка, повинна закладатися програма праці, трудової діяльності дитини на різних вікових рівнях не штучно, не словами, а життєвими потребами на землі, в полі, саду, суспільстві; праця для дитини не повинна бути примусовим явищем, вона є джерело радості, впевненості, розвитку інтересу та бажання збагачувати світ добротою та красою.

Вважаємо, що означені постулати трудового виховання приваблюють у теоретичних сентенціях вченого. Натомість, з погляду сучасної педагогічної теорії і практики, перспективи створення трудової школи, за його методикою, виглядають ілюзорно і викликають чимало суперечливих думок. По-перше, всі можливості трудової школи, як це презентовано у його працях, властиві дитячому садку і школі сільської місцевості. Для міських шкіл можна виокремити деякі навчальні програми, творчо опрацювавши теми-комплекси, подані науковцем. Водночас зауважимо, що висловлені Я. Ф. Чепігою ідеї трудового виховання набули актуальності у ХХІ ст.

Узагальнюючи освітньо-культурну і педагогічну діяльність Я. Ф. Чепіга, зазначимо, що питання, які розглядав на науковому ґрунті вчений, були актуальними, необхідними для шкільництва і освіти України того часу. Учений відчував потреби певної доби, вдало орієнтувався в тенденціях розвитку суспільства, тому його праці були на хвилі часу. Вони і нині лишаються такими.

Було узагальнено освітньо-культурний і науково-педагогічний спадок Я. Ф. Чепіга та виокремлено шляхи його використання в сучасній освіті.

У результаті дослідження розкрито важливість науково-педагогічних здобутків ученого для формування особистості, гармонійно розвиненої, з високою національною культурою та морально-етичними стійкими переконаннями.

Окреслено особливості використання науково-методичних розробок Я. Ф. Чепіга у практичній діяльності сучасної початкової школи, зацентровано увагу на тому неосяжному внеску, який зробив учений-педагог у розвиток і становлення, навчально-виховний процес початкової школи в Україні. Особливо вагомі його здобутки в підручникотворенні. У результаті дослідження

виявлено, що навчання та виховання молодших школярів учений хотів бачити гуманним, демократичним, природовідповідним, пов'язаним із реаліями життя, в якому перебуває дитина. Насамперед виховні функції повинні спрямовуватися на національне не лише в школі, а й у сім'ї.

Виявлено ключові принципи навчально-виховного процесу в початковій школі, які могли б мати успішну трансформацію в сучасному українському шкільництві. Серед принципів виділяємо такі, як розвивальне навчання, в основі якого пошукова діяльність учня; систематичне і послідовне навчання – логічність і послідовність у підборі та виконанні навчальних завдань; взаємозв'язок навчання і розвитку – реалізація творчих здібностей дитини через різноманітну діяльність на уроці, знання здобуваються шляхом відкриттів, а не пасивного сприймання; наочність – оснащення заняття предметно-тематичним додатковим матеріалом, який сприяє ефективному розкриттю теми; природовідповідність навчання полягає у взаємозв'язку природних здібностей дитини і навчально-виховного процесу.

Виявлено, що науково-методологічні прийоми навчання читання і письма молодших школярів ґрунтуються на принципах розвитку природних задатків дитини; навчання грамоти, за Я. Ф. Чепігою, має бути простим і доступним, яке не ускладнюється незрозумілими учневі поняттями, не заангажоване зайвою інформацією, що не під силу психологічному сприйняттю вихованця початкової школи.

Переважна частина його праць присвячена проблематиці початкової школи. В окресленому контексті розкрито основні теоретико-методологічні концепції навчання і виховання учнів початкової школи у поглядах педагога. Серед вербальних, наочних та інших методів, виокремлених Я. Ф. Чепігою, варті уваги діагностувальні методики, зокрема тести, які пропонував учений для визначення рівня знань учнів, що набули актуальності в сучасній освіті.

Доведено, спираючись на спадщину вченого, що інтереси школи і суспільства повинні збігатись, оскільки дитина вже зі шкільної парти моделює власне «Я» у державі, громаді, сім'ї. Натомість вона буде здатною моделювати, якщо завдання, які ставить перед нею школа, учитель, будуть зрозумілі їй, привабливі і створюють відчуття задоволення, власної значимості від праці, самореалізації через улюблену справу. Учений закликав помічати талановитих дітей, створювати позитивні психо-емоційні умови для розвитку їх таланту – майбутнього потенціалу держави.

Чим більша кількість талантів у мистецтві, економіці, сільському господарстві тощо, тим багатшою і сильнішою буде країна, а отже, щасливою і людиною, яка є її господарем.

У вихованні особистості на школу покладаються великі завдання, виконання яких криється у потужному використанні науково-педагогічної спадщини педагога і вченого Я. Ф. Чепіги. Його праці засвідчують потенціал невтомного творчого пошуку в щоденні освітнього розвитку України. Без урахування цього потенціалу неможливо здійснити реформування сучасної освіти на всіх рівнях: від початкової школи до вищого навчального закладу.

Визначено перспективи впровадження наукових доробок ученого щодо підготовки майбутнього творчого вчителя у вищих навчальних закладах України. Зокрема, можливості використання у вищій освіті принципу гуманізму, який є одним із провідних принципів серед багатьох у концептуальній парадигмі навчання і виховання в національній школі.

Отже, культурно-освітній та педагогічний аспект науково-педагогічних і просвітницьких ідей Я. Ф. Чепіги становить практичний комплексний інструмент становлення та розвитку гуманності, гармонії особистості в контексті вимог ХХІ ст.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливої та актуальної проблеми, що полягає у вивченні, розкритті, цілісному ретроспективному аналізі й узагальненні освітньо-культурної спадщини та педагогічної діяльності Якова Феофановича Чепіги в контексті суспільно-політичних, соціокультурних, історико-педагогічних детермінант кінця ХІХ – початку ХХ ст. та окресленні шляхів її актуалізації в сучасному українському освітньому просторі. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і стали підставою для таких висновків:

1. Концептуальні засади дослідження вибудовано на сукупності адекватних предмету й меті теоретичних підходів (хронологічний, історіографічний, наративний, парадигмальний, синергетичний та ін.), методів (історико-структурний, конструктивно-генетичний, персоналістично-біографічний, історико-компаративістський, конкретно-пошуковий, моделювання та ін.), принципів (історизму, об'єктивності, системності, поєднання логічного та історичного тощо). Основою здійснення наукового пошуку обрано модель досліджуваного історико-педагогічного процесу в обсязі хронологічних меж та спадщини Я. Ф. Чепіги: періодизація освітньо-культурної і педагогічної спадщини ученого, напрями та зміст його науково-педагогічної діяльності, актуалізація культурно-освітніх надбань вченого-педагога в сучасній освіті, що дало змогу цілісно, систематизовано і об'єктивно висвітлити діяльність Я. Ф. Чепіги на ниві освіти, науки, педагогіки, методики.

Здійснено історіографічний аналіз проблеми. З'ясовано, що історіографія творчості Я. Ф. Чепіги ще не набула завершення, незважаючи на численні наукові статті та дослідницькі роботи багатьох учених (Л. Березівська, С. Болтівець, Л. Ніколенко, О. Сухомлинська, О. Щербакова та ін.).

2. Відстежено вплив освітньо-культурного та просвітницького процесу в Україні кінця XIX – початку XX ст. на формування особистості та еволюцію педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги.

Доведено, що становлення і розвиток національної апологети українського народу є невід'ємною складовою культурно-історичного процесу. Кінець XIX – початок XX ст. характеризувався в Україні активізацією культурно-освітнього руху, інтенсивною діяльністю значної кількості науковців, діячів культури, освіти та національно свідомих громадян. Означений процес відбувався на тлі грандіозного спротиву та утисків з боку російської імперії. Численні заборони на державному рівні сприяли формуванню в культурі та освіті протилежного русифікаторському потужного світоглядного напрямку на ґрунті національної ідеї. Для Я. Ф. Чепіги особистісний чинник передових, національно свідомих діячів мав важливе значення в утвердженні його світоглядних, наукових та громадянських позицій. Разом із Б. Грінченком, С. Русовою, С. Черкасенком, Г. Шерстюком, О. Музиченком та багатьма іншими громадськими діячами молодий педагог-учений Я. Ф. Чепіга намагався всебічно розкрити правдиві явища та становище народної освіти і шкільництва в Україні періоду кінця XIX – початку XX ст. Зусиллями передової української інтелігенції досягалися певні перемоги в утвердженні української мови, літератури та культурно-освітницького прогресу. З'явилися теоретичні наукові розвідки, тематично спрямовані на практичне поліпшення української національної школи. Серед низки публікацій вагоме значення мала програма нової школи Я. Ф. Чепіги «Проект української школи».

Реформування освіти в Україні цього періоду стало головним завданням наукового розвитку педагогіки у ствердженні національної ідеї в питаннях відстоювання рідної мови, культури, індивідуального розвитку дитини в шкільному навчально-виховному процесі.

3. Ретроспективний і системний аналіз життєдіяльності вченого з урахуванням історичних фактів, суспільно-політичних та педагогічних змін дав змогу виокремити й схарактеризувати основні періоди та етапи освітньо-культурної та педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги, а саме:

I період (1892–1895 рр.) – становлення особистості, формування педагогічного світогляду, навчання в Новобузькій учительській семінарії. Перший етап (1892 р.) – закінчення Грушівського двокласного народного училища, другий етап (1892–

1895 рр.) – навчання в Новобузькій вчительській семінарії.

II період (1895–1916 рр.) – учителювання на Донбасі, педагогічне самоутвердження на науковій основі. Перший етап (1895–1900 рр.) – учитель у школах Донбасу, другий етап (1900–1907 рр.) – завідувач курсами в місті Луганську, третій етап (1908–1911 рр.) – очільник Народного університету Вознесенського рудника на Донбасі, четвертий етап (1911–1916 рр.) – творча співпраця з журналом «Світло».

III період (1917–1921 рр.) – інтенсивна громадська та науково-педагогічна діяльність. Перший етап (1917 р.) – в. о. завідувача Київського повітового земства, другий етап (1918 р.) – експерт початкових шкіл у Києві, третій етап (1920 р.) – декан, проректор, професор у КІНО (Київський інститут народної освіти), організатор Педологічного інституту в Києві. У цей період

з'являється низка статей Я. Ф. Чепіги, спрямованих на соціалізацію народної освіти, розбудову шкільництва в національному ключі, відстоювання ідей трудового вільного навчання та виховання. Особливо інтенсивно напруженою була діяльність Я. Ф. Чепіги у 20-ті роки ХХ ст. Педагогічна концепція вченого набирає досконалості й довершеності, що полягає в застосуванні методики саморозвитку дитини на підґрунті педологічних знань про індивідуальні психофізіологічні природні задатки. Четвертий етап (1921 р.) – завідувач дошкільного відділу секції дитячих будинків Київської губерніяльної народної освіти, заступник губсоцвиху Київщини.

IV період (1922–1935 рр.) – підручникотворення та інтенсивна дослідницька діяльність. Перший етап (1922–1925 рр.) – створив навчально-методичні книжки для вчителів, підручники для початкової школи, педагогічні й педологічні наукові праці. Другий етап (1925–1926 рр.) – керівник секції методики й дидактики науково-дослідної кафедри педагогіки при Харківському інституті народної освіти, третій етап (1927–1935 рр.) – науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту педагогіки, член Державного науково-методичного комітету Наркомосу УСРР, створив підручники для дорослих.

V період (1935–1937 рр.) – наукова діяльність Я. Ф. Чепіги в тоталітарній системі та її наслідки. Перший етап (1935–1936 рр.) – завідувач кафедри педагогіки Могилівського педагогічного інституту (Білорусія), другий етап (10 серпня 1936 р. – 23 листопада 1936 р.) – завідувач педагогічної частини середньої школи № 317 міста Москви, третій етап (грудень 1936 р. – 1 липня 1937 р.) – виступи з лекціями в педагогічному інституті Сталінабада. У ці роки здоров'я Я. Ф. Чепіги значно погіршувалося. У 1937 р. – четвертий етап – був безпідставно засуджений тоталітарним режимом. Відійшов у вічність далеко від рідної України на засланні в Магаданському краї.

4. Вивчено й узагальнено зміст провідних напрямів освітньо-культурної та педагогічної діяльності вченого в контексті становлення національної, а згодом радянської освіти. Головні напрями та зміст науково-педагогічної діяльності видатного подвижника Я. Ф. Чепіги зумовлюються особливостями політичних та соціальних явищ суспільства, в якому освіта, наука та культура завжди були невід'ємно важливою домінантою у пізнанні та ствердженні історії народу, становленні національної школи.

Аналізуючи весь зміст науково-практичної діяльності Я. Ф. Чепіги, доходимо висновків, що він охоплював кілька напрямів, а саме: «молодша школа» в Україні; розвиток вищої освіти, педагогіки, педології; журналістська творчість та підручникотворення; роль учителя в навчально-виховному процесі та в суспільстві; україномовна, національно-культурна проблематика тощо.

Кожний із напрямів знаходив своєчасне втілення у статтях Я. Ф. Чепіги, які публікувалися в науково-педагогічних часописах («Світло», «Вільна українська школа», «Народний учитель», «Шлях освіти»). Особливо ж його хвилювали ідеї нової національної школи.

Встановлено, як вагому наукову, так і організаторську, педагогічну діяльність Я. Ф. Чепіги у розвитку педології в Україні. Його засновничі ідеї полягали в розкритті необхідності побудови навчально-виховної системи на глибокому проникненні в природу дитини. Він окреслив перспективи української педологічної науки, розкрив педологічні чинники розвитку дитини.

Доведено, що науково-практичний внесок Я. Ф. Чепіги у педагогіку, психологію особистості дитини є невід'ємною складовою науки, школознавства і виховання, починаючи з початкової школи. Вчений уважав, що школа є храмом дитячої душі, а обов'язком педагога є створення умов, які б дали можливість внутрішньому стану дитини засяяти всіма барвами духовної краси, адже вплив дитинства надзвичайний на все життя людини.

Отже, на думку Я. Ф. Чепіги, формування та розвиток дитячої психології спирається на генетичну і спадкову основу, родинні й національні джерела в нерозривній єдності природних задатків кожної індивідуальності. Науково-педагогічний внесок Я. Ф. Чепіги у психологію дитячої особистості охоплює кращі зразки світової наукової ідеї про вдосконалення природничої сутності української дитини.

5. Презентовано педагогічну спадщину Я. Ф. Чепіги в галузі підручникотворення, що набирає потужності в період 20-х років ХХ ст. Особливе значення мають його підручники для

початкової школи. Читанки («Веселка», «Промінь») та букварі («Веселка», «Перший крок»), сповнені глибокого навчально-виховного змісту, близького віковим особливостям молодшого шкільного віку, користувалися великою популярністю і є вагомим доробком у всій науково-педагогічній спадщині педагога-вченого.

Аналізуючи роль підручника для учня початкової школи, спостерігаємо, яку велику мету переслідував Я. Ф. Чепіга в оформленні підручника, його виховне значення, адже у ньому правдиво розкривається певне життєве явище. Предмети, явища, зображені на малюнках, розвивають у дитини художні здібності, спостережливість і пам'ять.

Виявлено вимоги щодо змісту та оформлення підручника, книжки для дитини, яких дотримувався Я. Ф. Чепіга. Зокрема підручник має бути легким і доступним, інформаційно простим.

6. Систематизовано концептуальні ідеї педагога щодо розбудови української національної школи, розкрито чинники національного виховання дітей, основні принципи навчання та виховання молодших школярів в Україні.

Доведено, що зміст освіти в новій українській школі, який пропонував Я. Ф. Чепіга, логічно структурувався з культурно-національним становленням та концептуальними підходами, в основу яких було покладено теорію і практику національної школи, всієї системи освіти, виховною метою та завданнями якої було формування людини з оновленою свідомістю, патріота вільної української держави.

Встановлено принципи, на яких ґрунтувалася теоретико-методологічна концепція нової української школи Я. Ф. Чепіги: демократизації, гуманізації, природовідповідності, національної спрямованості, народознавчої спрямованості, врахування вікових особливостей, єдності історичного й національного, єдності внутрішніх умов і зовнішніх впливів, культурологічний принцип, доступності, свідомості й активності учнів, принцип наочності, принцип індивідуалізації, принцип виховуючого навчання, зв'язок навчання з практикою, принцип взаємозв'язку шкільного і сімейного виховання.

Визначено провідні чинники в концепції української школи Я. Ф. Чепіги: рідна мова; національні традиції і звичаї; рідна природа; предметне й соціальне середовище; особистість педагога; авторитет сім'ї; праця та ігрова діяльність; національна культура і мистецтво; художня література (фольклор).

Аналіз праць ученого переконав, що у вихованні людини головними є трудові аспекти. Саме працю, посильну для дитини з початкової школи, Я. Ф. Чепіга виводить позитивним аргументом усього навчально-виховного процесу. У науково-методичних статтях, монографічних дослідженнях тощо він переконує освітян у перспективі побудови трудової школи для дітей у системі національної освіти України. Розкрито новаторський підхід ученого до вирішення проблем трудової школи, що полягає у перспективному баченні діяльності вихованців.

7. Схарактеризовано внесок Я. Ф. Чепіги в розвиток освіти дорослих. З'ясовано, що педагог убачав глибокий зв'язок навчання і виховання дитини з освіченістю родини, в якій вона проживає. Адже людська особистість, на думку вченого, стає індивідуальною спадкоємницею традицій народу значною мірою під впливом ознайомлення із звичаями та сімейними ритуалами всього родоvodu.

Для освіти дорослих він розробив низку підручників і спеціальної науково-методичної літератури, спрямованої на індивідуальні можливості та вікові особливості людини. Особливо цінними для практичного використання були методичні посібники: «Практична трудова педагогіка» (1924), «Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1932), «Методичні поради до Букваря для шкіл грамоти» (1934), підручники: «Буквар для шкіл грамоти» (1933), «Червоний прапор: буквар для шкіл лікнепу» (1929), «Шляхом життя: читанка» (1934) та ін. Книжки Я. Ф. Чепіги, окрім грамоти, несли в народ ще і глибокий виховний зміст із філософським підтекстом простою, доступною формою. Підручники за авторством Я. Ф. Чепіги відзначалися актуальністю відповідно до потреб розвитку школи та грамотності українського народу. Тому багатство і різноманітність їх тематики, зміст і методичне наповнення вражають та захоплюють.

8. Окреслено стратегії актуалізації провідних ідей ученого-педагога Я. Ф. Чепіги в теорії і практиці сучасної української педагогіки.

Запропоновані нами навчально-методичні рекомендації впровадження головних ідей спадщини Я. Ф. Чепіги у навчання та виховання української молоді в системі закладів освіти спрямовані на поглиблення знань теоретичних надбань ученого в педагогіці, школознавстві та формуванні національних тенденцій внутрішнього світу вихованців, демократизму і гуманізму в стосунках учитель-учень, громадянин і його обов'язки перед країною, народом України.

Підсумовуючи результати дисертаційного дослідження, вважаємо, що незважаючи на творчі пошукові зусилля в розкритті обраної теми, залишаємо широке поле діяльності майбутнім ученим, педагогам у вивченні невичерпного культурно-наукового багатства спадщини невтомого діяча національної освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст. Актуальність подвижницької постаті Якова Феофановича Чепіги не зменшується і на початку XXI ст. Вона приваблює, розбуджує інтерес науковців, небайдужих до історично важливих процесів розвитку нової, вільної, трудової української школи, у якій головним є учень із його природними задатками, вміннями і навичками. І завдання школи – нове поєднати з кращими історико-педагогічними здобутками теорії та практики. Перспективним вважаємо вивчення питань методики навчання в початковій школі читання, письма, математики, а також вивчення проблем виховання молодших школярів у спадщині Я. Ф. Чепіги, які можуть стати предметом окремих історико-педагогічних досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Богданець-Білоskalенко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги в контексті розвитку історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) / Н. І. Богданець-Білоskalенко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2014. – 272 с.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

2. Богданець-Білоskalенко Н. І. Національно-педагогічні погляди Софії Русової та Бориса Грінченка на розвиток освіти в Україні / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер.: Пед. науки. – Чернігів : УДПУ, 2009. – Вип. 71. – С. 63–66.

3. Богданець-Білоskalенко Н. І. Особистість як соціальний індивід на основі освітнього ідеалу / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. процес: теорія і практика : зб. наук. пр. – К. : ЕКМО, 2010. – Вип. 3, ч. 1. – С. 48–52.

4. Богданець-Білоskalенко Н. І. Художнє слово для дитини – духовне джерело формування національних цінностей / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. освіта: теорія і практика. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д., 2010. – Вип. 5. – С. 89–92.

5. Богданець-Білоskalенко Н. І. Роль рідної мови в національному вихованні дитини у поглядах Софії Русової та Якова-Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Наук. зап. Сер.: Психолого-педагогічні науки / Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя) ; [за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – № 8. – С. 103–105.

6. Богданець-Білоskalенко Н.І. Використання малих жанрів фольклору в дитячому мовленні / Н.І. Богданець-Білоskalенко // Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук.праць – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д., 2010. – С. 93–96.

7. Богданець-Білоskalенко Н. І. Окремі аспекти розбудови національної школи в науково-методичній спадщині Якова Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Обрії. – 2011. – № 2 (33). – С. 54–55.

8. Богданець-Білоskalенко Н. І. Просвітницько-культурний вплив історичних трансформацій суспільства на формування особистості Я. Ф. Чепіги

- / Наталя Богданець-Білоskalенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2011. – Вип. 1. – С. 110–114.
9. Богданець-Білоskalенко Н. І. Науково-педагогічна діяльність Якова Чепіги: головні напрями та зміст / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 22. – С. 70–74.
10. Богданець-Білоskalенко Н. Національна самореалізація дитини в концептуальних поглядах Якова Чепіги / Н. Богданець-Білоskalенко // Психолого-пед. проблеми сіл. шк. : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [редкол.: Побірченко Н.С. (гол. ред) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 40. – С. 215–218.
11. Богданець-Білоskalенко Н. І. Основні принципи навчання і виховання молодших школярів у науковому доробку Я. Ф. Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Психол.-пед. проблеми сіл. шк. : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [редкол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42, ч. 2. – С. 162–169.
12. Богданець-Білоskalенко Н. І. Образ вчителя в педагогічних поглядах Якова Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Обрії. – 2012. – № 2 (35). – С. 115–116.
13. Богданець-Білоskalенко Н. І. Наукові ідеї Я. Ф. Чепіги у становленні та розвитку педології в Україні / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Вісн. Глухів. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка : зб. наук. пр. / Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка ; [редкол.: О. І. Курок (відп. ред.) та ін.]. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – Вип. 20. – С. 72–76.
14. Богданець-Білоskalенко Н. І. Теоретична і практична діяльність Я. Чепіги у галузі українського підручникотворення початку ХХ ст. / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2012. – Вип. 11. – С. 129–133.
15. Богданець-Білоskalенко Н. І. Науково-педагогічні погляди вчених початку ХХ століття на виховання і навчання дитини рідною мовою [Електронний ресурс] / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Народна освіта. – 2012. – Вип. 2 (17). – Режим доступу: narodna_osvita@ukr.net. – Назва з екрану.
16. Богданець-Білоskalенко Н. І. Ідеал учителя: порівняння ідей Якова Чепіги та педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2012. – Вип. 1–2. – С. 100–106.
17. Богданець-Білоskalенко Н. І. Історіографія спадщини Я. Ф. Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. дискурс : зб. наук. пр. / [гол. ред. І. М. Шоробура]. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 67–72.
18. Богданець-Білоskalенко Н. І. Розвиток освіти для дорослих у працях Я. Ф. Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / [гол. ред. Каньоса П. С.] – Кам'янець-Подільський : Вид. ПП Зволейко Д. Г., 2013. – Вип. 13. – С. 19–24.
19. Богданець-Білоskalенко Н. І. Візія української національної школи у працях Я. Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / [гол. ред. Г. П. Шевченко]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – Вип. 1 (54). – С. 28–40.
20. Богданець-Білоskalенко Н. І. Використання науково-методичних ідей Якова Чепіги у практичній діяльності сучасної початкової школи / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. процес: теорія і практик : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 2. – С. 11–19.
21. Богданець-Білоskalенко Н. І. Ідея формування національної самосвідомості в публікаціях Я. Чепіги в журналі «Світло» / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Пед. і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41, ч. 6. – С. 50–56.

22. Богданець-Білоskalенко Н. І. Проблема нової української школи у працях Я. Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Іст.-пед. альм. – 2013. – № 2. – С. 27–31.
23. Богданець-Білоskalенко Н. І. Актуалізація культурно-освітніх надбань Я. Чепіги в сучасній освіті / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Проблеми сучасної пед. освіти. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 42, ч. 5. – С. 11–16.
24. Богданець-Білоskalенко Н.І. Теоретико-методологічні засади дослідження персоналії (на прикладі Я. Чепіги) / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Проблема підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [редкол.: Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Вип. 9, ч. 2. – С. 238–245.
Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію
25. Богданець-Білоskalенко Н. Громадсько-просвітницька та культурна діяльність Бориса Грінченка / Н. Богданець-Білоskalенко // *Ridna mowa* (Польща). – 2011. – № 15. – С. 57–60.
26. Богданець-Білоskalенко Н. Створення підручників з читання на західних і східних теренах України (сер. XIX – кінець XX ст.) / Н. Богданець-Білоskalенко // *Ridna mowa* (Польща). – 2011. – № 16. – С. 44–50.
27. Богданець-Білоskalенко Н. Вимоги до вчителя у педагогічній концепції Якова Чепіги [Електронний ресурс] / Н. Богданець-Білоskalенко // *Ridna mowa* (Польща). – 2012. – № 36. – Режим доступу:
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/
28. Богданець-Білоskalенко Н. Формування концептів – слів-знаків національної культури у дітей засобами художнього слова / Н. Богданець-Білоskalенко // *Ridna mowa* (Польща). – 2012. – № 17. – С. 25–27.
29. Богданець-Білоskalенко Н. Національне виховання у працях Якова Чепіги / Н. Богданець-Білоskalенко // *Ridna mowa* (Польща). – 2013. – № 19. – С. 120–123.
- Опубліковані праці апробаційного характеру
30. Богданець-Білоskalенко Н. І. Морально-етичний розвиток дитини у творчій спадщині Я. Чепіги: психологічний аспект / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Педагогіка та психологія: досягнення та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1 груд. 2012 р. – К. : Київ. наук. орг. пед. та психол., 2012. – С. 6–8.
31. Богданець-Білоskalенко Н. І. Важливість внеску Якова Чепіги у розвиток українського підручникотворення / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2012 р. / [за ред. Г. С. Тарасенко]. – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2012. – С. 35–38.
32. Богданець-Білоskalенко Н. І. Національна спрямованість спадщини Якова Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Інноваційні технології у професійному розвитку педагогічних працівників та керівників закладів освіти : зб. тез учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 24–25 квіт. 2012 р.). – Біла Церква : КОПОПК, 2012. – С. 178–180.
33. Богданець-Білоskalенко Н. І. Побудова трудової школи за Я. Чепігою у 20-30-х роках ХХ ст. / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Педагогіка та психологія: наука, реальність, застосування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 жовт. 2012 р. – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2012. – С. 50–54.
34. Богданець-Білоskalенко Н. Науково-просвітницька діяльність вченого Якова Чепіги в контексті розвитку педагогічної думки в Україні початку ХХ ст. [Електронний ресурс] / Н. Богданець-Білоskalенко // Междисциплинарные исследования в науке и образовании: Педагогические науки : сб. труд. Первой Междунар. науч.-метод. конф., 1 сент. 2012 г. – М., 2012. – № 1. – Режим доступа : www.es.rae.ru/mino/158-1121. – Название с экрана.

35. Богданец-Білоskalенко Н. Активизация научно-методических разработок ученого-педагога Я. Чепиги в практике современной начальной школы / Н. Богданец-Білоskalенко // *Innovations in education: ideas, projects, work experience.* – Budapest : Published by Academiai Kiado, 2013. – S. 56–62.

36. Богданец-Білоskalенко Н. І. Навчання дітей 6–7 років читання за методом цілих слів / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Стандарти дошкільної освіти: дискурс науки і практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11 квіт. 2014 р.* – К. : Київ. ун-т ім. Б. Д. Грінченка, 2014. – С. 35–40.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

37. Богданец-Білоskalенко Н. І. Ціннісні орієнтири у педагогічній концепції Софії Русової / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер.: Соц.-педагогічна.* – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. V., т. 2. – С. 80–86.

38. Богданец-Білоskalенко Н. І. Категорія Добра у читанці «Рідне слово» Бориса та Марії Грінченків / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Джерела.* – 2008. – № 3–4. – С. 91–93.

39. Богданец-Білоskalенко Н. І. Погляди Бориса Грінченка на дитячу періодику / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Вісн. Ін-ту розвитку дитини.* – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. – Вип. 2. – С. 54–56.

40. Богданец-Білоskalенко Н. І. Період життя Б. Д. Грінченка в Оспедалетті / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. наук. пр.* – К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. – Кн. 2. – С. 76–78.

41. Богданец-Білоskalенко Н. І. Розвиток підручникотворення в Україні (середина XIX – початок XX ст.) / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Український шкільний підручник у Європейському вимірі : матеріали Міжнар. конф., (Вінниця, 21–22 жовт. 2009 р.).* – Вінниця : ВОПОПП, 2009. – С. 11–27.

42. Богданец-Білоskalенко Н. І. Вплив читанки Бориса Грінченка «Рідне слово» на формування особистості учня початкової школи / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *«Мрії, вистраждані життям...»: до 145-ї річниці з дня народження*

Б. Д. Грінченка : кол. моногр. : у 2-х ч. – Ч. 2 / В. Огнев'юк, Н. Гупан, Н. Дічек [та ін.]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 21–30.

43. Богданец-Білоskalенко Н. І. Розвиток шкільництва та підручничко-творення в Україні (20–50-ті роки XX ст.) / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *1020-річчя історії шкільної освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи : матеріали Міжнар. конф.* – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 21–25.

44. Богданец-Білоskalенко Н. І. Унікальна родина Грінченків / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр.* – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 8. – С. 36–42.

45. Богданец-Білоskalенко Н. І. Становлення світоглядних позицій Бориса Грінченка / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Бахмутський шлях.* – 2010. – № 1–2. – С. 63–66.

46. Богданец-Білоskalенко Н. І. Віддав себе я праці без вагання... (до 100-річчя вшанування пам'яті Бориса Грінченка) / Н. І. Богданец-Білоskalенко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2010. – 94 с.

47. Богданец-Білоskalенко Н. І. Науково-методичні аспекти виховання сучасної дитини на матеріалах часопису «Молода Україна» Олени Пчілки / Н. І. Богданец-Білоskalенко // *Літ. процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. пр.* – К. : Київ. ун-т ім. Б. Д. Грінченка, 2010. – № 1–2. – С. 18–22.

48. Богданец-Білоskalенко Н. Храм духовності у дитячому серці

/ Н. Богданець-Білоskalенко // Пед. вісн. Черкас. ін-ту післядиплом. освіти. – Черкаси, 2010. – № 3 (61). – С. 24–28.

49. Богданець-Білоskalенко Н. І. Образно-виховне та мовленнєве збагачення дитини засобами прислів'їв і приказок (на матеріалі букваря Бориса Грінченка)

/ Н. І. Богданець-Білоskalенко // Дошкільна освіта: теоретико-методичні аспекти : [навч.-метод. посіб.] / [уклад.: О. В. Коваленко, О. В. Мартинчук]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Д. Грінченка, 2011. – С. 182–188.

50. Богданець-Білоskalенко Н. І. Деякі аспекти освітньої діяльності Якова Чепіги / Н. І. Богданець-Білоskalенко // Пед. вісн. Черкас. ін-ту післядиплом. освіти. – Черкаси, 2011. – № 2 (64). – С. 16–17.

51. Богданець-Білоskalенко Н. Восприятие детьми национальной картины мира в контексте художественных текстов / Н. Богданець-Білоskalенко // Психология переходов: Слово. Образ. Действие. Сборник рецензируемых научных статей. – Рига: международная Высшая Школа Практической Психологии. – 2013. – № 28. – С. 15–18.

52. Богданець-Білоskalенко Н. І. Не велике я поле зорав... (до 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка) / Н. І. Богданець-Білоskalенко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2013. – 112 с.

АНОТАЦІЇ

Богданець-Білоskalенко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги в контексті історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2015.

У дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливої та актуальної проблеми, що полягає у вивченні, розкритті, цілісному ретроспективному аналізі й узагальненні освітньо-культурної спадщини та педагогічної діяльності Якова Феофановича Чепіги (1875 – 1938) в контексті суспільно-політичних, соціокультурних, історико-педагогічних детермінант кінця XIX початку XX ст. та окресленні шляхів її актуалізації в сучасному українському освітньому просторі.

Запропоновано й науково аргументовано періодизацію та провідні напрями освітньо-культурної і педагогічної діяльності вченого. Розкрито засадничі ідеї Я. Ф. Чепіги у становленні педології та психологічні погляди вченого щодо розвитку особистості дитини Узагальнено науково-методичну діяльність педагога в галузі підручникотворення, початкового навчання та освіти дорослих. Виявлено чинники, принципи і методи національного виховання учнів у педагогічній системі вченого, обґрунтовано шляхи впровадження результатів педагогічної діяльності Я. Ф. Чепіги в навчально-виховний процес початкової школи сьогодення.

Ключові слова: Яків Феофанович Чепіга, освітньо-культурна, педагогічна діяльність, українська національна школа, чинники національного виховання, початкове навчання, підручникотворення, історико-педагогічний процес в Україні.

Богданець-Білоskalенко Н. И. Образовательно-культурная и педагогическая деятельность Я. Ф. Чепиги в контексте историко-педагогического процесса в Украине (конец XIX – начало XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2015.

В исследовании осуществлено теоретическое обобщение и обоснован новый подход к решению важной и актуальной проблемы, заключающейся в изучении, раскрытии, целостном ретроспективном анализе и обобщении образовательно-культурного наследия и педагогической деятельности Якова Феофановича Чепиги (1875 – 1938) в контексте общественно-политических,

социокультурных, историко-педагогических детерминант конца XIX – начала XX в. и определение путей ее актуализации в современном украинском образовательном пространстве.

Предложены и научно аргументированы периодизация и ведущие направления образовательно-культурной и педагогической деятельности ученого. Раскрыты основные идеи Я.Ф. Чепига в становлении педологии и психологические взгляды ученого на развитие личности ребенка. Обобщена научно-методическая деятельность педагога в области учебников, начального обучения и образования взрослых. Выявлены факторы, принципы и методы национального воспитания учащихся в педагогической системе ученого, обоснованы пути внедрения результатов педагогической деятельности Я. Ф. Чепига в учебно-воспитательный процесс начальной школы современности.

Ключевые слова: Яков Феофанович Чепига, образовательно-культурная, педагогическая деятельность, украинская национальная школа, факторы национального воспитания, начальное обучение, создание учебников, историко-педагогический процесс в Украине.

Bohdanets-Biloskalenko N. I. Educational and cultural and educational activities J. Ph. Chipiga in the context of historical and pedagogical process in Ukraine (the last of XIX – early of XX century). – On the right of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.01 – General Pedagogics, History of pedagogics. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2015.

The paper presents a comprehensive analysis of the educational and cultural and educational heritage of the known, but partially forgotten during Soviet period, Ukrainian scientist, educator Jakiv Pheophanovich Chipiga (1875–1938). Main periods and stages of education and cultural and educational activities J. Ph. Chipiga are defined and scientifically grounded, the author also characterized the main directions of educational, cultural and scientific educational activities (educational, organizational, pedagogical, methodological, educational teaching, research), an important contribution of J. Ph. Chipiga to pedagogy, psychology, pedology, adult education, textbooks and others are presented in the thesis.

The thesis presents a problem historiography research unknown educational and cultural influence of historical transformation of society in the formation of personality J. Ph. Chipiga. The cultural and educational and pedagogical heritage J. Ph. Chipiga is investigated partly, fragmentary, but problems of theoretical analysis, systematization and generalization of cultural, historical, educational achievements of the scientist is the perspective for other scientific investigation.

Analyzing the entire contents J. Ph. Chipiga's scientific practice, we conclude that he covered several areas, namely: primary school in Ukraine; development of higher education, pedagogy, pedology; journalistic creativity and textbooks; role of teachers in the educational process and in society; Ukrainian language, national and cultural issues and so on.

Each of the areas found implementation in J. Ph. Chipiga articles that were published in scientific and teaching journals («Light», «Free Ukrainian school», «People's Teacher», «Education's track»). J. Ph. Chipiga was especially worried about the idea of a new national school.

The principles which were based on the theoretical and methodological concept of the new Ukrainian school J. Ph. Chipiga are distinguished by the author, such as: democratization, humanization, nature corresponded principle, national orientation, ethnology orientation, age-appropriate consideration, historical and national unity, the unity of the internal conditions and external influences, cultural principle of availability consciousness and activity of students, visibility principle, the principle of individuation, the principle of educating training, communication training and practice, the interaction between school and family education.

It is proved that the content of education in the new Ukrainian school, which J. Ph. Chipiga offered, was logical structured with cultural and national gradual development and conceptual approaches, that were based on the theory and practice of national school, the entire educational system, educational purposes and objectives of which were a new consciousness human formation, a real patriot of free Ukrainian state.

The major factors in the concept of Ukrainian school Jakiv Chipiga are presented by the author in the thesis, they are: native language; national traditions and customs; mother nature; substantive and

social environment; personality of the teacher; the authority of the family; work and play activity; national culture and art; Fiction (folklore).

The theoretical and methodological concepts textbook are discovered and characterized. The basic J. Ph. Chipiga's requirements to the textbooks are named in the presented scientific thesis, such as follows: a textbook should be universal, not loaded with unnecessary encyclopedic information; the textbook should carry the educational content that is descriptive material after serving tasks that encourage the student to actively search for answers to questions and so on; art illustration depicts attract and interest the student's vision it arousing imagery imagination; Ukrainian literary language, rich folk wisdom – a prerequisite of a textbook. These requirements are and could be appropriate, useful to modern textbooks makers during creating of educational books of this type.

The specific methods of initial training and education of primary school children in the vision of the scientist and his views on adult education are presented in the thesis. The essential role of the teacher's personality and a family in the context of children national education in the pedagogical dimension J. Ph. Chipiga is proved in the thesis.

The problem of adult education, which was also one of the important J. Ph. Chipiga heritage are studied and characterized. In particular, the scientist saw a deep connection between the level of family education and child's erudition, where the child lived. According to the teacher-scholar's view the human personality is the successor of traditions which is largely influenced by acquaintance with the customs and rituals of the entire family pedigree.

The analysis of scientist's papers convinced that the key point of human upbringing is the physical work aspects. According to J. Ph. Chipiga point of view the work that could be done by a child of primary school is a positive argument for the educational process. In the scientific and methodological articles, monographs and other works J. Ph. Chipiga convinces educators in perspective of providing physical work for children at the school in the context of Ukrainian national education system. An innovative approach to problem solving scientist working school that is presented in the children's work is revealed in the thesis.

The scientist has developed a number of books and specialized scientific and methodological literature for adult education, which is aimed to take into account individual capabilities and age characteristics of person. J. Ph. Chipiga books, beside grammar, bear even educational content of the deep philosophical subtext, they were easy percept and accessible form.

Peculiar attention was drawn to the psychological aspects of pedagogical factors in the development of the child. The thesis's author presents the ways of educational and cultural heritage J. Ph. Chipiga updating in modern education in Ukraine.

The author's teaching and methodics recommendations of J. Ph. Chipiga heritage's ideas implementation in training and educating young people in Ukrainian educational institutions system are aimed to develop deep knowledge of theoretical achievements of scientist in pedagogy, schoolinvestigaitig and national trends formation of the inner world of children, the formation of democracy and humanism in the relationship between teacher and student, citizen's formation and formation of his duties to the country and Ukrainian people.

Key words: Jakiv Pheophanovych Chipiga, educational and cultural, pedagogical heritage, Ukrainian national school, factors of national education, primary education, textbooks, historical and pedagogical process in Ukraine.

Підписано до друку 26.01.2015 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 9.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru
Сайт: nsvit.cc.ua